

Г.С.Жаманкараева*, Г.М. Жайлауова, К.Т.Жуманова, М.Б.Биболаева
құқық магистрі, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
құқық магистрі, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
құқық магистрі, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
заң ғылымдарының магистрі, оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** camankaraeva@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АЗАМАТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ: АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ ЖӨНІНДЕГІ УӘКІЛДІҢ МӘРТЕБЕСІ

Түйін

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының Конституциясында көрсетілгендей, Қазақстан мемлекеті өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде танытыны, оның ең қымбат құндылығы - адам және оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары қарастырылады. Құқықтық мемлекеттің айрықша белгілерінің бірі - адамның кепілдік берілген құқықтары мен бостандықтары, олардың негізгі сипаты мен оларды қорғаудың тиімді тетіктері. Қазақстан Республикасындағы азаматтардың құқықтарын қорғау тетіктері конституциялық қағидаттарға және адам құқықтарының халықаралық стандарттарына негізделген. Бұл жүйе Адам құқықтары жөніндегі уәкіл (Омбудсмен) институтын азаматтардың бұзылған құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтіруге бағытталған маңызды құқықтық құрал ретінде анықтайды. Уәкілдің шағымдарды қарау, ұсыныстар енгізу, құқық бұзушылықтардың алдын алу, құқықтық мәдениетті көтеру жөніндегі өкілеттіктері азаматтардың құқықтарын қорғауды күшейтуге ықпал етеді. Тұтастай алғанда, Уәкіл лауазымын күшейту Қазақстандағы заң үстемдігін қамтамасыз ету мен адам құқықтарын қорғау жүйесін дамытудың маңызды шарты болып табылады.

Кілттік сөздер: құқық, бостандық, қоғам, саясат, омбудсмен, құжат, институт.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының Конституциясында көрсетілгендей, Қазақстан мемлекеті өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде таниды, оның ең қымбат құндылығы - адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары. Құқықтық мемлекеттің айрықша белгілерінің бірі - адамның құқықтары мен бостандықтарына кепілдік берілгендігі, олардың іргелілігі, оларды қорғаудың тиімді тетіктері[1]. 1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясында айтылған адам құқықтары туралы идеялар кездейсоқ пайда болған жоқ. Бізге жеткен құқықтық құжаттар халықаралық қоғамдастықтың адам құқықтары мен бостандықтарына үлкен көңіл бөліп, олардың ең маңыздыларын халықаралық құқықтық актілерде және тиісті ұлттық құжаттарда бекіткенін көрсетеді.

Халықаралық деңгейде адам құқықтарын қорғауға ең алдымен, Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясын (10.12.1948), Азаматтық және саяси құқықтар туралы пакт (19.12.1966), Азаматтық және саяси құқықтар туралы пактіге факультативтік хаттама (19.12.1966), Азаматтық және саяси құқықтар туралы пактінің екінші факультативтік хаттамасы (19.12.1966), Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы пактіні (12.12.1966) қамтитын Адам құқықтары туралы халықаралық Бил енеді. Адам құқықтарының кейбір аспектілері халықаралық конвенцияларда көрсетілген. Олар нақты немесе әмбебап адам құқықтарын қорғауға бағытталған: нәсілдік кемсітушіліктің барлық түрлерін жою, негізсіз қамаумен күресу, азаптау мен қатыгездікке жол бермеу, апартеид қылмыстарының алдын алу және жазалау және т.б. бағытталған. Адам құқықтарын халықаралық деңгейде қорғау және жүзеге асыру халықаралық еңбек ұйымы (ХЕҰ), Біріккен Ұлттар Ұйымының білім, ғылым және мәдениет мәселелері жөніндегі ұйымы (ЮНЕСКО), Дүниежүзілік

денсаулық сақтау ұйымы (ДДҰ) сияқты БҰҰ-ның мамандандырылған мекемелерінің практикалық қызметі мен халықаралық құқықтық құжаттары арқылы жүзеге асырылады[2].

Халықты әлеуметтік қорғаудың маңызды элементтерінің бірі - азаматтардың әлеуметтік және еңбек құқықтары, еңбек саласында тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету.

Ата Заң - еліміздің басты құжаты, өйткені Конституция - негізгі заң. Осы Заңның қабылдануы конституциялық құрылыстың құқықтық негіздерін белгілейді, мемлекеттік құрылыс пен қоғамдық-саяси құрылыстың негізгі принциптерін айқындайды, біздің әрқайсымыздың - жеке адам мен азаматтардың конституциялық мәртебесін нығайтады. Қазақстан халқына жолдауларында ол адам және азамат құқықтарын қорғауды, Қазақстанды қалпына келтіруді және одан әрі демократияландыруды бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің қатарына жатқызды.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес адам құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі. Адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тән, олар абсолютті түрде танылады және олардан ешкімді айыруға болмайды. Заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуы тиісінше айқындалады.

Нәтижелер мен талқылау

Жаһандық конституциялық дамудың кейінгі кезеңдерінде белгіленген конституциялық құжаттармен ынтымақтастық аясын кеңейту міндеті, атап айтқанда, 20 ғасыр бойы жеке тұлғаның конституциялық міндеттері тізбесінің кезең-кезеңімен кеңеюінен көрініс тапты. Көптеген ғалымдар, саяси қайраткерлер және практикалық қызметкерлер моральдық-әлеуметтік және азаматтық мазмұннан (міндеттерден «ажыратылған» құқықтар) айырылған құқықтарды жариялау мен насихаттаудың қауіптілігін түсініп, олардың арасындағы үйлесімділікті қалпына келтіру үшін адамның негізгі міндеттерінің жалпыға бірдей декларациясын немесе адамның міндеттемелері мен жауапкершілігі туралы декларация құруды ұсынды. 1997 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымы осы жалпыға бірдей декларацияның жобасын қарастырды, ол ешқашан қабылданбады. Мұндай декларация адам құқықтары мәдениетін қалыптастыру ісінде тек саяси және құқықтық қана емес, тәрбиелік маңызы да болуы мүмкін.

Республика азаматының өз азаматтығына сәйкес құқықтары мен міндеттері болады. Шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдар, егер Конституцияда, заңдарда және халықаралық шарттарда өзгеше көзделмесе, Республика азаматтары үшін белгіленген құқықтар мен бостандықтарды пайдаланады және міндеттері болады.

Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырудағы кейбір конституциялық және қоғамдық моральдық тәртіптерге нұқсан келтірілмеуі тиіс. Қазіргі заманғы халықаралық құқық адам құқықтарына қатысты құқықтық актілердің толық жиынтығын әзірледі. Халықаралық құқық ешқандай жеке мемлекетте адам құқықтарын тікелей реттемейді.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысы (1-бап, 3-тармақ) мемлекеттерді өз аумағындағы барлық адамдардың негізгі құқықтары мен бостандықтарын ешқандай кемсітусіз қамтамасыз етуге міндеттейді. Біріккен Ұлттар Ұйымы шеңберінде осы мәселе бойынша бірқатар құжаттар қабылданды: Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (1948), Әйелдердің саяси құқықтары туралы конвенция (1954), Бала құқықтарының декларациясы (1959), Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы пакт, Е. Саяси құқықтар туралы пакт (1969) және т.б.

Қазақстан Республикасының Конституциясы азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын бекітетін халықаралық шарттардың нормалары мен принциптеріне негізделген. Осы және басқа да халықаралық құжаттар мынадай негізгі құқықтар мен бостандықтарды жариялайды: әркімнің өмір сүруге, бостандығына және жеке басының қауіпсіздігіне құқығы бар; ешкімді азаптауға немесе қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын қарым-қатынас пен жазалауға ұшырамауы керек; заң алдында

барлығы бірдей және заңмен бірдей қорғалуына құқылы; әркімнің өзінің, отбасының және басқалардың денсаулығы мен әл-ауқатына сәйкес келетін өмір сүру деңгейіне құқығы бар.

Халықаралық құқықтық құжаттар адам құқықтары мен бостандықтарын ең жоғары құндылық деп таниды. Қазақстан Республикасында адамның және азаматтың Конституцияда және заңдарда бекітілген құқықтары мен бостандықтарын қорғау мен жүзеге асыруды қамтамасыз ету үшін мемлекеттік институттар құрылады және жұмыс істейді. Әрбір елдегі адам құқықтарының жағдайы адам мен мемлекет арасындағы қарым-қатынас принципін ұстануға байланысты десек, халықаралық қатынастарда мойындалған бұл қағидаларды ұлттық заңнамаға енгізу және құқықтарды қорғау тетіктерін қалыптастыру құқықтық жүйенің жағдайымен тығыз байланысты.

Адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау мен сақтаудың маңызды мемлекеттік институттарының бірі - Қазақстан Республикасының Президенті. Президент өкілеттігінің құқықтық негізі Конституцияда және Қазақстан Республикасы Президентінің конституциялық заң күші бар «Қазақстан Республикасының Президенті туралы» Жарлығында бекітілген. Қазақстанда Омбудсмен институтын енгізу бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Омбудсмен – адам құқықтарын қорғауға, шағымдар мен өтініштерді қарауға, сондай-ақ бұзылған құқықтарды қалпына келтіруге жауапты орган. Уәкіл институтының біздің елімізде адам құқықтарын қамтамасыз етудің бірегей тетігіне айналу мүмкіндігі бар.

Адам мен азаматтың конституциялық міндеттерін анықтаудың әртүрлі тәсілдерін жоққа шығармай, осы зерттеу аясында біз қарастырылатын міндеттердің келесі анықтамасын ұсынамыз. Бұл конституциялық түрде ресімделген, мемлекет, қоғам және жеке тұлғаның мүдделерімен анықталған, әлеуметтік субъектілердің мәртебелік ерекшеліктерімен делдал болған және заңды жауапкершілік шараларымен қамтамасыз етілген тиісті мінез-құлықтың императивті ережелері.

Қазіргі конституциялық-құқықтық ғылым адам мен азаматтың конституциялық міндеттерін субъективті құқықтар мен міндеттердің бірлігі қағидатының құрамдас бөлігі ретінде; субъективті құқықтардың корреляциясы; субъективті құқықтарды іске асырудың шарттары мен кепілдіктері; сәйкесінше теория мен практикадағы жеке тұлғаның міндеттерінің Конституциялық жүйесінің (жиынтығының) элементі ретінде қарастырады. Азаматтардың конституциялық міндеттерін дербес құқықтық институт ретінде қарау тағы бір перспективалы тәсіл болуы мүмкін деп санаймыз.

Сонымен қатар, қазіргі конституциялық нормаларды талдау көрсеткендей, онда бекітілген қажетті міндеттердің көпшілігі жария болып табылады, ал жеке біз ата-аналар мен балалардың, шетелдік азаматтардың (басқа азаматтарға қатысты) өзара міндеттерін бағалай аламыз.

Әдетте омбудсмен - мемлекеттік қызметшілердің заңсыз әрекеттерінен туындаған құқықтардың бұзылуы туралы шағымдарды қарайтын және тексеретін және заңды күші жоқ ұсыныстар беретін тәуелсіз лауазымды тұлға. Бұл адам құқықтарын қорғау, ілгерілету және қалпына келтіру саласындағы жаңа тәсілдер мен әдістерді енгізуге күшті серпін бере алады. Бұл қажеттілікті қазір бүкіл қоғам мойындап отыр. Үшінші мыңжылдықтың басындағы ұлттық құқық қорғау институтының және омбудсмен лауазымының құрылуы құқықтық мемлекет құру жолындағы маңызды қадам болмақ[3].

Қорытынды

Омбудсменнің қызметін конституциялық бекітумен қатар оның өкілеттіктерін реттейтін конституциялық заң әзірленуі тиіс. Қоғам мен мемлекеттің күш-жігері осы мемлекеттік құқық қорғау институтын жетілдіруге бағытталуы керек. Осылайша, Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің құқықтық мәртебесі конституциялық заң деңгейінде айқындалуы керек, өйткені бұл институттың маңыздылығы жоғары деңгейге көтерілуі тиіс. Адам құқықтары жөніндегі уәкіл өкілеттіктерінің тағы бір маңызды құрамдас бөлігі салалық кодекстерде лауазымды тұлғалардың жауапкершілігін белгілеу арқылы адам құқықтарының анық бұзылуын анықтау кезінде лауазымды тұлғаларға ықпал ету құралдары болып табылады. Қолданыстағы ережелер Уәкілге «Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы» Заңның 12-бабының 1) тармақшасы

негізінде адамның және азаматтың бұзылған құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтіру жөніндегі шаралар туралы ұсынымдар беруге құқық береді.

Дегенмен, мұндай нұсқау декларативті болып қалады, бұл орындамау қаупін тудырады. А.Ф.Мали мен Р.Агишев атап өткендей, Адам құқықтары жөніндегі уәкіл шешімдерінің заңды күші ең даулы мәселе болып қалып отыр. Өйткені мұндай шешімдер шенеуніктің шешімін жоққа шығара алмайды және міндетті емес. Сонымен қатар, Адам құқықтары жөніндегі уәкіл барлық құжаттарды қарау үшін сұрай алмайды. Бұл Омбудсменнің өкілеттіктерін де шектейді. Расында, мұндай жағдай құқық қолдану тәжірибесінде бар және оны шешуді қажет етеді. Сонымен қатар, мемлекеттік органдар мен Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің өзара іс-қимылы мәселесі құқық қолдану тәжірибесінде өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің өкілеттіктерінің маңызды бөлігі сотқа шағымдану құқығы болып табылады. Сондықтан Конституциялық Сотқа шағымдану түсінікті және қажет. Бұл ереже Президенттің Конституциялық Сотты құру туралы бастамасынан туындап отыр. Омбудсменнің Конституциялық Сотқа жүгінуі жекелеген заңнамалық актілердің немесе олардың жекелеген ережелерінің орындалуына қатысты даулы мәселелерді шешуге мүмкіндік береді[4].

Жоғарыда айтылғандардың негізінде Конституциялық заңнаманы жетілдірудің маңызды шарты болып табылатын Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің құқықтық мәртебесін Қазақстан Республикасының Конституциясында бекіту қажет деген қорытынды жасауға болады.

Адам құқықтары жөніндегі уәкіл лауазымының конституцияға сәйкестігімен қатар, оның өкілеттіктерін реттейтін конституциялық заңды әзірлеу қажет. Уәкілетті мемлекеттік органдарға жіберілген ұсынымдар мен сұрау салулардың орындалмауы Омбудсмен қызметінің тиімсіздігінің себептерінің бірі болып табылады.

Адам құқықтары мен бостандықтарын нығайтуға, кепілдендіруге және жүзеге асыруға деген ұмтылыстың күшеюі құқықтық мемлекет пен оның нақты басқаруының мәні мен шығу тегін көрсетеді. Онда ұстанған гуманистік қағидалардың арқасында демократия нығайып, мемлекеттік жүйе жұртшылыққа ашық бола түсті [5-7].

Адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау – ғасырлар мен ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан, абыройлы өмір сүруге, әл-ауқатқа жетелейтін асыл мұрат. Әрбір адамның бостандығы «табиғи» құқық, мемлекет пен қоғам оны құрметтеуге, қамтамасыз етуге және қорғауға міндетті.

Әдебиеттер тізімі

1. «Қазақстан Республикасының Конституциясы» Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды//<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>.
2. «Адам құқықтары жөніндегі әмбебап кезеңдік шолу шеңберіндегі Қазақстан Республикасының үшінші кезеңдік Ұлттық баяндамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 6 қараша № 831 қаулысы//<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000831>.
3. «Қазақстан Республикасының Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні орындауы туралы үшінші мерзімді баяндаманы бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 30 маусымдағы № 416 қаулысы//<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000416>.
4. Каржаубаев С.С.. О Совершенствовании института уполномоченного по правам человека в казахстане. Вестник института законодательства и правовой информации РК № 3. 75-77
5. Рахметов С.М. Проблемы совершенствования законодательства Республики Казахстан по противодействию семейно-бытовому насилию//Вестник Института законодательства и правовой информации РК. №5 (63) – 2020. – 127-134 с.
6. Қазақстан Республикасының адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы Заңы. 2022жыл 5 қараша
7. Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдары туралы ҚР заңы. 2014жыл 22 қазан

Г.С.Жаманкараева *, Г.М. Жайлауова, К.Т.Жуманова, М.Б.Биболаева
Магистр права, старший преподаватель, ЮКУ им.М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
Магистр права, старший преподаватель, ЮКУ им.М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
Магистр права, старший преподаватель, ЮКУ им.М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр юридических наук, старший преподаватель, ЮКУ им.М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
***Автор для корреспонденции: camankaraeva@gmail.com**

ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ГРАЖДАН В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: СТАТУС УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация

В данной статье рассматривается тот факт, что, как указано в Конституции Республики Казахстан, государство Казахстан признает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, важнейшей ценностью которого является человек и его жизнь, права и свободы. Одной из отличительных черт верховенства права являются гарантированные права и свободы личности, их основополагающая природа и эффективные механизмы их защиты. Механизмы защиты прав граждан в Республике Казахстан основаны на конституционных принципах и международных стандартах в области прав человека. Данная система определяет институт Уполномоченного по правам человека (Омбудсмана) как важный правовой инструмент, направленный на восстановление нарушенных прав и свобод граждан. Полномочия омбудсмана по рассмотрению жалоб, вынесению рекомендаций, предотвращению нарушений и продвижению правовой культуры способствуют укреплению защиты прав граждан. В целом, укрепление позиций омбудсмана является важным условием обеспечения верховенства права и развития системы защиты прав человека в Казахстане.

Ключевые слова: закон, свобода, общество, политика, омбудсмен, документ, учреждение.

G.Zhamankarayeva, G.Zhailauova, K.Zhumanova, M.Bibolaeva

Master of Law, senior lecturer, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan
Master of Law, senior lecturer, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan
Master of Law, senior lecturer, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan
Master of Laws, Lecturer, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

LEGAL ISSUES OF PROTECTING THE RIGHTS OF CITIZENS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: THE STATUS OF THE HUMAN RIGHTS COMMISSIONER

Abstract

This article examines the fact that, as stated in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the state of Kazakhstan recognizes itself as a democratic, secular, legal and social state, the most important value of which is a person and his life, rights and freedoms. One of the distinctive features of the rule of law is guaranteed individual rights and freedoms, their fundamental nature, and effective mechanisms for their protection. Mechanisms for protecting citizens' rights in the Republic of Kazakhstan are based on constitutional principles and international human rights standards. Mechanisms for protecting citizens' rights in the Republic of Kazakhstan are based on constitutional principles and international human rights standards. This system defines the institution of the Human Rights Commissioner (Ombudsman) as an important legal instrument aimed at restoring violated rights and freedoms of citizens. The ombudsman's powers to review complaints, make recommendations, prevent violations, and promote a culture of legality contribute to strengthening the protection of citizens' rights. Overall, strengthening the ombudsman's position is an important condition for ensuring the rule of law and developing the human rights protection system in Kazakhstan.

Key words: law, freedom, society, politics, ombudsman, document, institution.

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:
Жаманкараева Г.С. 87785364682
e-mail: camankaraeva@gmail.com

Информация об авторе, ответственном за сообщения:
Жаманкараева Г.С. 87785364682
e-mail: camankaraeva@gmail.com

Information about the author responsible for contacts:
G.Zhamankarayeva: 87785364682
e-mail: camankaraeva@gmail.com